

Драгана Керкез

ИНТЕНЦИЈА ПЕРИФРАСТИЧНИХ ПРЕДИКАТСКИХ
 КОНСТРУКЦИЈА У РУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ
 (ППК КАО РЕЧНИЧКА ОДРЕДНИЦА)¹

Под интенцијом се у раду подразумева могућност удруживања речи у синтагме или пак удруживања речи или групе речи (тј. једног члана реченице, без обзира да ли је он изражен синтетички или аналитички, са другим члановима реченице) са другим речима на нивоу реченице, како на логичко-предметном, тако и на семантичком, синтаксичком и морфолошком плану.² Тако схваћена интенција обухвата све оно што се уобичајено тумачи као спојивост, валентност и рецција³.

¹ Циљ аутора је да представи могуће решење речника интенције глаголско-именских синтагми са семикопулативним глаголима, тј. перифрастичних предикатских конструкција. Рад је потребно схватити као идејни пројекат и за израду датог речника. Аутор је свестан да многи проблеми, апострофрани у овом раду, остају недовољно расветљени. Потребно је такође рећи да ово не би био први покушај да се конструкције датог типа лексикографски опишу. Види: В. М. Дерибас, *Устойчивые глагольно-именные словосочетания русского языка*, Москва, Русский язык, 1979; К. В. Регина, П. Г. Тюрина, Л. И. Широкова, *Устойчивые словосочетания русского языка*, Москва, Русский язык, 1980. Колико је аутору познато, сличан речник датих конструкција у српском језику не постоји, као ни двојезични руско-српски речник.

² Термин интенција први пут је употребио Еуген Паулини у својој студији *Štruktúra slovenskeho slovesa. Štúdiá lexikálno-syntaktická*, Slovenská akadémia vied a umeni, Bratislava, 1943. Тамо на страници 16. читамо: „Intenciou nazývame fakt, že sloveso ako predikát vyžaduje alebo nevyžaduje vyslovenie agensa alebo patiensa svojho dejania”.

Исти термин срећемо и у радовима Р. Мразека, за ког она представља лексичко-граматичку категорију: Интенција, будучи лексико-граматическој категоријом, скazuje се на валентности данног глагола, она лежи у ее основе, предопределяет ее в общих чертах. *Вопросы языкознания*, 1964/4, стр. 51.

³ Сваком од наведених аспеката интенције посвећен је велики број теоријских радова, али и одређени број речника: *Semantyczno-syntaktyczny słownik słowiańskich czasowników odmennych*, Opracowanie: Stanisław Karolak, Uniwersitet Śląski, Katowice, 1980; Н. Prouzova, А. Jirsova, *Slovesa pro praxi. Valenči slovník nejčastějších českých sloves*, Praha, Academia, 1997; М. Попова, *Кратък валентен речник на глаголите в съвременния български книжовен език*, София, 1987; В. Петровић, К. Дудић, *Речник глагола са граматичким и лексичким дојунама*, Београд—Нови Сад—Сарајево, 1989; *Учебный словарь сочетаемости слов русского языка*, Под ред. П. Н. Денисова и В. В. Морковкина, Москва, Русский язык, 1978; М. Бурзан, В. Петровић, Ј. Вајда, *Српско-мађарски речник глаголске рецције. Szerb-magyar igei vonzatok szótára*, Нови Сад, 1992; М. Benson, Е. Benson, *Russian-English dictionary of verbal collocations (REDVC)*, John Benjamins Pu-

У постојећим радовима посвећеним овом проблему, може се запазити разноликост у употреби горе наведених термина. Због тога ћемо у кратким цртама изнети своје поимање истих.

Под спојивошћу подразумевамо могућност удруживања речи на логичко-предметном, семантичком, лексичком и категоријалном нивоу.

Логичко-предметна спојивост је ванлингвистичка категорија. Она претпоставља могућност повезивања два или више исечака реалне стварности у свести носиоца једног језичког система. Тако се речи ЧОВЕК, ГРАДИТИ и КУЋА могу довести у везу на основу тога што човек као живо свесно биће поседује способност креативног рада (гради), а кућа представља производ креативног процеса градње.

Семантичка, лексичка и категоријална спојивост су лингвистичке категорије. На основу свог семантичког значења *живо свесно биће* реч ЧОВЕК може да ступа у контакт са речима са инваријантним значењем *место становања*, а на основу свог лексичког значења са конкретним називима појединих објеката за становање: *Човек стјанује у кући*, али не *Човек стјанује у мишијој рупи* (исказ може бити схваћен као правилан једино у пренесеном значењу).

Када кажемо да се речи ЧОВЕК могу непосредно придружити придеви (тако можемо рећи *Вредан човек гради кућу*), речи ГРАДИТИ прилози итд., тада говоримо о њиховој категоријалној спојивости.

Под валентношћу се подразумева могућност ступања у контакт двеју речи на основу њихових семантичких валентности (десно и лево интенционално поље).

Глагол ГРАДИТИ на основу свог значења *власништим трудом исправити одређени објекат* имплицира активне семантичке валентности субјекта и објекта, али и факултативне валентности, нпр. квалитативне детерминације.

У конкретном исказу све семантичке валентности могу али не морају бити изражене. За реализоване (партиципиране) семантичке валентности ми користимо термин *партиципијенци* (дати термин смо преузели од Р. Мразека⁴, али га ми овде употребљавамо у нешто измењеном значењу).

На неопходност разликовања реализованих и нереализованих семантичких валентности указао је и И. А. Мељчук: „... необходимо последовательно различать семантические и синтаксические валентности слов и соответственно рассматривать актанты двух уровней: семантические и синтаксические. Первые полностью определяются

blishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 1993; J. Apreszjan—E. Pall, *Orosz ige—magyar ige — Vonzatok és kapcsolódások — Русский глагол — венгерский глагол. Управление и сочетаемость*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1982 (у даљем тексту: речник Апресјан—Пал).

⁴ Види, нпр. Р. Мразек, *Сравнительный синтаксис славянских литературных языков*, Univerzita J. E. Purkyně v Brne, 1990.

смыслом слов, т.е. его толкованием: сколько переменных в толковании, столько (и именно те) семантических валентностей. Вторые же определяются реально наблюдаемыми в тексте, т. е. синтагматически присоединяемыми к слову сильными зависимыми — подлежащим и дополнениями.⁵ Слажући се у потпуности са Мельчуком, ипак морамо рећи да бисмо последњи део овог цитата проширили — синтаксичке валентности не морају бити изражене само као субјекат или као објекат већ могу имати и значење квалитета, места, времена, тј. функционисати као прилошка одредба.

Под рекцијом се подразумева граматички облик који партиципијент мора да има.

ППК представљају минимално двочлану конструкцију са структурним језгром глаголски конституент (обавезно у финитном глаголском облику) + номинални конституент (номинална јединица у одговарајућем морфолошком облику).

Основне карактеристике ППК су следеће:

1. Као глаголски (вербални) конституент ППК могу да функционишу копулативни, семикопулативни и пунозначни глаголи (у функцији семикопулативних).

2. Функцију номиналног конституента најчешће имају именице на апстрактним значењем процеса или психо-физиолошког стања.

3. Глаголски и номинални конституент се налазе у односима граматичко-семантичке комплементарности; иако је семантичко тежиште (у смислу идентификације дате радње) на номиналном конституенту, глаголски део не иступа само као носилац граматичких категорија већ чува и своје семантичко значење (које може да буде изведено у односу на његово основно значење), као што и номинални конституент може да буде носилац неких граматичких значења (нпр. номинални конституент са формализацијом у плуралу може, између осталог, да буде и носилац информације о кратности). Другим речима, они чине синтаксичко-семантичко јединство.

4. ППК може бити проширен помоћу детерминативних комплемената.

5. ППК као носилац категорије предикативности припада групи вишеккомпонентних семикопулативних предиката са именским предикативом.

6. У зависности од односа (на површинској синтаксичкој структури) између глаголског и номиналног конституента све ППК можемо поделити на субјекатско-предикатске (типа; *Разговор шел...*) и предикатско-објекатске (типа: *Сделать попытку*).

⁵ И. А. Мельчук, *Опыт теории лингвистических моделей „смысл-текст“*. Школа Языки русской культуры, М., 1999, стр. 135.

7. Употребом ППК уместо глагола у финитном облику може да дође до промене синтаксичке структуре реченице што се манифестује другачијом експликацијом носиоца категорије предикативности и објекта на ком се дата радња врши у погледу морфолошко-синтаксичких категорија.

8. У односу на слободне синтагме и фразеологизме ППК заузимају једну међупозицију — оне представљају фразеологизиране обрте.

Интенцију ППК је могуће сагледати и адекватно описати (по нашем мишљењу) једино уколико се као полазно исходиште прихвати став да перифрастичне предикатске конструкције представљају синтаксичко-семантичку целину, те да облик зависног партиципијента у односу на конструкцију не зависи само од једног већ од оба њена конституента⁶. Истовремено овакво поимање ППК чини оправданим узимање за речничку одредницу конструкцију, а не неку засебну врсту речи. Потврду исправности оваквог става налазимо у предговору речника Апресјан-Пал: „Конструкции обычно не считаются самостоятельным объектом лексикографии. Если представить себе лексикографическое описание в виде анкетирования различных объектов, то окажется, что в традиционной лексикографии словесные значения, с одной стороны, и конструкции, с другой, описываются с помощью двух принципиально различных анкет — гораздо более подробные для значений и гораздо менее подробные для конструкции. Это молчаливо предполагает, что все свойства любой конструкции так или иначе выводимы из свойства составляющих ее элементов.

Мы исходим из другого тезиса: конструкция может иметь семантические, синтаксические, сочетаемостные, стилистические и даже морфологические особенности, не выводимые из соответствующих характеристик ее элементов.”⁷

Стално проширивање корпуса ППК (што је резултат несумњиве прогресивне тенденције њихове употребе) услед разруђивања система глаголских и именских лексема које могу да функционишу као један од конституената чини практично немогућим апсолутно обухватање корпуса ППК. Како би превладали ту потешкоћу, први корак који смо предузели било је издвајање најфреквентнијих структурних типова (или структурних схема ППК)⁸, а потом издвајање најфре-

⁶ Овакав наш став представља корекцију нашег ранијег става који смо својевремено изнели на VI Међународном симпозијуму посвећеном компаративно-контрастивном изучавању руског и других језика, одржан у Београду 1996. године (рад је и штампан у истоименом зборнику, стр. 201), где смо рекли да при одређивању интенције ППК треба полазити првенствено од интенције његовог глаголског конституента.

⁷ Нав. дело, стр. 40.

⁸ Као што и свака реченица има своју структурну схему, а ова своју семантику, тако и свака ППК има своју структурну схему, које, са своје стране, имају своју структурну семантику. То ни у ком случају не значи да аутор поистовећује ППК са реченицом. ППК је само могуће средство за материјализацију категорије предикативности, као што је то и свака друга глаголска лексема.

квентнијих глаголских и именских лексема. На основу добијених резултата извршили смо даљу систематизацију на лексичко-семантичке групе.

Општи закључак до ког смо могли да дођемо на основу ових својих прелиминарних истраживања је да оба језика поседују велике потенцијалне могућности за образовање ППК, да се могу установити велике међусобне сличности, нарочито на нивоу структурних типова. Иако оба језика познају и исте лексичко-семантичке типове, могућности удруживања једне исте глаголске или именске лексеме су различите⁹, што представља велику опасност од међујезичке интерференције: како што се тиче правилног конституисања ППК, тако и одређивања правилног лексичко-семантичког и синтаксичко-морфолошког лика партиципијента семантичке валентности који ступа у везу са ППК. Поред међујезичке интерференције, на погрешну идентификацију семантичких валентности и партиципијената ППК може да утиче истокоренски универб (који може, али не мора да има иста интенционална поља ца ППК).

Што се тиче броја семантичких валентности, он, по речима Ј. Д. Апрејана¹⁰, директно проистиче из њеног лексичког значења, а лексичко значење сваке лексеме, као што знамо, чини нуклеусна сема и на њу наслоњене диференцијалне семе. Тако ППК ВЕСТИ РАЗГОВОР на основу своје нуклеусне семе *процес* — имплицира присуство вршиоца радње, а на основу диференцијалних сема имплицира присуство објекта (← активни процес), коагенса (← интеракцијски процес), могућност детерминације: на који се начин врши, какав процес се врши (← вербални процес).

Основни циљ нашег речника је да својим корисницима (а то су говорници српског који уче руски и, обрнуто, говорници руског језика који уче српски) да свој исказ учине што правилнијим, семантички прецизнијим, синтаксички разноврснијим (а што су управо неки од разлога употребе ППК)¹¹, да његови корисници стекну способност

⁹ На ово је указала и О. Просвирина у свом раду *Глагол ЧИНТИ и његови синоними у функцији вербализатора*, Јужнословенски филолог, XXXIX, Београд, 1983, стр. 85—99.

¹⁰ Ю. Д. Апрејан, *Избранные труды, том 1. Лексическая семантика, синонимические средства языка*, Москва, 1995, стр. 120.

¹¹ Основни узроци употребе ППК: 1. у језику не постоји одговарајуће глаголско име за идентификацију одређене радње; 2. у језику постоји истокоренска глаголска лексема, али именица у односу на њу реализује другачије значење; 3. потребно је указати на институционални карактер идентификовања радње; 4. именовање објекта није пожељно; 5. исказ се жели имперсонализовати; 6. потребно је исказати плурализацију радње; 7. исказ треба конкретизовати — 7.а. у смислу начина вршења радње, 7.б. у смислу квантификативне модификације, 7.в. у смислу експресивно-емотивне и стилске маркираности; 8. глаголско име је неутрално у односу на категорију имперфективности/перфективности — 8.а. глаголско име је двовидског карактера, 8.б. глаголско име нема свог видског парњака; 9. повишена могућност детерминације; 10. избегава се могуће двосмислено тумачење глаголског облика са прилошком допуном; 11. по-

идиоматски правилног спајања речи, тј. у складу са постојећим нормама (али и узусом), које врло често нису ни семантички, ни лексички, ни синтаксички мотивисане. Да би се овако формулисани циљ постигао и речник био функционално оправдан анализирану грађу¹² ваљало је описати одговарајућим метајезиком, који, по нашем мишљењу, може омогућити да изражена информација буде, фигуративно говорећи, чеховска, тј. што садржајнија, али и што једноставнија. Метајезик којим се аутор овде користи није у потпуности иновативан (као полазно решење узет је метајезик из речника Апреѕјан-Пал), али може се ипак рећи да он поседује одређену својеобразност.¹³

Даље излагање наставићемо у виду корака:

1. корак: *одређивање насловне речи*,

Проблем одређивања насловне речи повезан је са проблемом систематизације анализираног материјала. За насловну реч условно смо узели глаголски конституент ППК, а затим вршили даљу поделу на лексичко-семантичке групе према именском конституенту ППК.

Видски облик глагола-насловне речи зависи од тога који је облик семантички једноставнији (тј. који облик у целости улази у објашњење видског парњака) или лексикографски базичан (тј. користи се у већем броју конструкција, у већем броју деривираних облика и сл.). Уз свако значење немаркираног глаголског облика даје се одговарајући видски парњак. Уколико долази до промене не само граматичког, већ и лексичког значења, бележе се и претеће семе, нпр.: уз глагол *завести* даје се информација не само о његовом фазном значењу него се указује на сему иницијативности.

Даље следи тумачење значења глаголског конституента, будући да се многи глаголи као конституенти ППК употребљавају у преносном значењу.

2. корак: *информација о њарадијми*.

Наводе се сви могући облици које глагол може да реализује у оквиру дате ППК.

Нпр.: Вести (несв., веду, ведешь; вел, вела; веда). Остали облици иако су граматички могући нису нашли своју потврду у анализираном материјалу.

требно је образовати активну, односно пасивну конструкцију. Уп.: М. Ивић, *Још о деконструкцији предиката*, Јужнословенски филолог, XLIV, Београд, 1988, стр. 1—5.

¹² Корпус за ексерпцију грађе представљају постојећи речници савременог руског и српског језика, дела лепе књижевности, литература различитог струковног профила, периодика, дневна штампа. Како би се превладала тзв. лексикографска инертност, користи се метод експеримента (на бази синтаксичко-семантичке синонимије), а својеврсну експертизу дају говорници оба језика.

¹³ Као веома занимљив нам се показао и метајезик који користе аутори речника *Semantyczno-syntaktyczny słownik słowiańskich czasowników odmennych*. Међутим, мишљења смо да он не поседује и довољну једноставност.

3. корак: *парафраза значења лексичко-семантичке групе (ЛСГ) ком припада именски део ППК.*

Нпр. поред глагола ВЕСТИ стајаће 1. словесный обмен сведениями, мнениями. Бројчана ознака је редни број ЛСГ. Кор редног броја ће бити која ЛСГ зависи од броја именских конституената који припадају датој ЛСГ — што већи број именских конституената, то нижи редни број.

4. корак — *схематски приказ могућих конструкција са даћом ППК.*

Свака схема има своје тумачење, тј. перифразу која треба да одрази све семантичке валентности. Конструкције се дају азбучним редом. Конструкција која испред себе има ознаку А представља основну или елементарну конструкцију која одражава све активне семантичке валентности, тј. валентности чија нереализација са собом повлачи и обавезну семантичку-граматичку неправилност.

Нпр.: ППК типа *ВЕСТИ + словесный обмен сведениями, мнениями*

A. $N_{n(ag, homo)}(V_f N_{acc})P+N_i(koag., homo+)P+N_l(ob, animal\pm)$

X находится в процессе словесного обмена сведениями, мнениями с X-ом о Y-е

У малим доњим заградама указује се која је семантичка валентност реализована и која обавезне карактеристике мора да има¹⁴.

Тако је за семантичку валентност *субјекат* неопходно да поседује карактеристику, тј. диференцијалну сему *homo+*, док нпр. сема *женски њол+* не иступа као обавезна.

Конструкције са ознаком Б, В, ... могу бити редуковане елементарне конструкције или могу да указују на факултативне семантичке валентности (у односу на конструкцију А то су неелементарне конструкције).

Нпр.:

B. $N_{n(ag, homo+)}(V_f N_{acc})P+N_i(koag., homo+)$
 $\sim \{DVfDNacc\} \sim$

X находится в (каким образом) процессе (какого) словесного обмена сведениями с Y-ом о Z-е

¹⁴ Условне ознаке које користимо у овом раду:

Великим латиничним словима означене су врсте речи: N — именица, V_f — глагол у личном облику, P — предлог, осим D — под којим се подразумевају све врсте детерминација (и атрибутивних и прилошких); малим латиничним словима означени су падежи: n — номинатив, gen. — генитив; acc — акузатив; i — инструментал; l — локатив; скраћенице за семантичке валентности: ag. — агенс, koag. — коагенс, ob. — објекат; скраћенице за обавезне диференцијалне семе: homo+ — човек, animal (+/—) — живо/неживо.

Говорећи о семантичким валентностима, Ј. Д. Апрејан (нав. дело, стр. 125—127) прави разлику између коагенса (или паралелног субјекта) и контраагенса, али та дистинкција не налази свој одраз и у списку семантичких валентности, већ се за коагенс користи ознака sub. Мишљења смо да би било практичније то раздвојити и за сваку од те три семантичке валентности користити засебну ознаку.

$V. N_{n(\text{ag.}, \text{homo}+)}(V_f N_{\text{acc}})P+N_{1(\text{ob.}, \text{animal})} \{ \Leftrightarrow P+ N_{\text{gen.} (\text{kauz.}, \text{animal}-)}$

X находится в процессе словесного обмена сведениями, мнениями с У-ом о комчем-либо/по поводу чего-либо.

Као што смо рекли, конструкције Б и В јесу редуковане, али та редукација је присутна само на површинском (синтаксичком) нивоу. На семантичком нивоу све семантичке валентности и даље остају активне, јер уколико имамо реченицу *Петар ујраво сада води разговор о могућности нацеџ одласка на стручно усавршавање*, у којој је на синтаксичком нивоу остала неизражена (непартиципирана) семантичка валентност коагенса. Таква редукација је могућа једино на основу пропозицијалног знања примаоца такве реченице — било какав разговор о било чему могућ је једино уколико постоји сабеседник.

Из до сада наведеног види се да ће се дати опис како левог, тако и десног интенционалног поља ППК. Овде ваља рећи да се аутор придржава мишљења по ком се реч која материјализује предикативну особину и реч која материјализује носиоца предикативне особине налазе у односу узајамне условљености. Поред тога лева интенција може да затвори могућност за реализацију десне интенције.

Проанализирајмо укратко следећи пример: *X љрави грешку*, где X може да има ознаку *animal±* тако да на том месту могу да фигурира и властито име *Петар* и заједничка именица *комјјуџер*. Уколико пак свој исказ проширимо на следећи начин: *X љрави грешку у вези са мојим одласком у Иџалију*, X може да има само ознаку *homo+*. Уп.: *Петар љрави грешку у вези са мојим одласком у Иџалију* и **Комјјуџер љрави грешку у вези са мојим одласком у Иџалију*. Видимо да маркираност леве интенције по критеријуму *homo+/-* утиче на то која ће се од потенцијалних десних валентности реализовати и које карактеристике она мора да има.

Напоследку ћемо се укратко осврнути и на позицију тзв. факултативних валентности. И досадашња пракса је показала да није увек довољно у склопу речничке одреднице навести само активне семантичке валентности. У појединим случајевима у зависности од тога да ли свака семантичка валентност има или нема свог партиципијента факултативна валентност не само да је могућа већ је пожељна.

Узмимо за пример ППК *вести дискусију* која је тровалентна: X (*субјекатџ*) *води дискусију ца У-ом (коаџенс) о Z-е (објекатџ)*, тј. *Иван Петровиџ вел дискусију с Петром Ивановичем о статусе факултативних валентностей*. Уколико семантичка валентност објекта остане непартиципирана, добијамо исказ који је информативно недовољан *Петр Иванович вел дискусију с Иваном Петровиџем* (овакве конструкције могу бити довољно информативно прозирне једино у оквиру ширег контекста). Неизражавање валентности објекта сада изискује да се поред глаголског и/или именског дела ППК употреби детерминатор, нпр. *Петр Иванович очень долго вел острую дискусију с Иваном Петровиџем*.

6. корак — *списак могућих конкретних реализација ППК са дајим глаголом и именицама које припадају истом ЛСП.*

Значења именица у заградама дају се према постојећим објашњењима из постојећих једнојезичних речника. Уколико је именица вишезначна, за свако од постојећих значења даје се илустративни пример као и напомена да ли су све од наведених конструкција могуће, да ли је конструкција стилски маркирана, да ли је нека од семантичких валентности маркирана по неком од критеријума.

Нпр. код конструкције ВЕСТИ ДИАЛОГ/ВОДИТИ ДИЈАЛОГ и агенс и коагенс су маркирани у односу на категорију броја.

Тамо где постоји повишена опасност од погрешног идентификовања одговарајућег еквивалента у српском језику дају се посебне напомене. Нпр. за руску ППК ВЕСТИ БЕСЕДУ није довољно навести само одговарајуће еквиваленте већ посебно указати да конструкција ДРЖАТИ БЕСЕДУ у српском језику (изрећи говор за неку свечану прилику) има другачије значење и да је обавезно стилски маркирана (књиш.).

Уместо закључка

Мишљења смо да се овај број овако уређених информација може сматрати довољним за стицање правилне слике о семантици, синтактици и прагматици једне речи (семантика: семантика су подаци о класи означених ствари са општим својством; синтактика: информација о правилима спајања датог знака са другим знацима; прагматика: информација о односу говорног лица или адресата према ситуацији о којој се ради).